

АКСІОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ В ГРУПОВІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті актуалізується проблема структурних і змістових особливостей аксіологічної свідомості молоді, яка обрала шлях церковного служіння, – студентів вищих духовних навчальних закладів. Розглядаючи аксіологічну свідомість як систему ціннісних уявлень (ціннісних орієнтацій, ціннісних стереотипів, ціннісних ідеалів), автор аналізує феноменологічну представленість цінностей в груповій свідомості молоді, яка навчається в духовних ВНЗ. Розкриваються питання релігійної духовності, християнської етики, впливу християнства на сучасний моральний стан суспільства. Виокремлено релігійно-аксіологічну проблематику як таку, що має самостійне наукове значення. Осмислюється природа християнських цінностей, їхня сутність, визначені їх основні характеристики і форми існування, структурні рівні організації і закономірності розвитку.

Ключові слова: цінність, духовні цінності, ціннісні уявлення, аксіологічна свідомість, ціннісні орієнтації, ціннісні стереотипи, ціннісні ідеали.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема цінностей стосується сфери внутрішнього духовного життя особистості і, разом з тим, вимагає вирішення її в загальній соціально-легітимній формі. Пошук загальнозначущих морально-ціннісних орієнтирів соціального розвитку потребує ретельного вивчення природи релігійних цінностей, їх змісту, структури й характеру функціонування. В українських реаліях особливе значення має наукове вивчення християнських цінностей, оскільки саме християнство історично було і залишається основною формою релігії українців, і саме християнські цінності є одним з найважливіших факторів, що впливають на формування й розвиток національної культури, політики, освіти та інших сфер суспільного та духовного життя.

Питання релігійної духовності, християнської етики, впливу християнства на сучасний моральний стан суспільства є предметом широкого обговорення в сучасній українській релігієзнавчій літературі. Йдеться про необхідність виокремлення релігійно-аксіологічної проблематики як такої, що має самостійне наукове значення, а також осмислення природи християнських цінностей, розуміння і пояснення їхньої сутності, визначення основних характеристик і форм існування, структурних рівнів організації і закономірностей розвитку. Особливого значення набуває вивчення структури аксіологічної свідомості студентів вищих духовних навчальних закладів, майбутніх священнослужителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення ціннісної проблематики зробили вітчизняні і зарубіжні науковці. Зокрема сутність та проблеми походження цінностей, їх класифікацію та систематизацію досліджували С.Аваліані, В.Андрущенко, І.Бичко, Н.Бондаренко, В.Блюмкін, В.Василенко, В.Гнатенко, Г.Заїченко, М.Каган, П.Кравченко, Д.Леонтєв, О.Ручка та ін. Важливе значення мають розробки вітчизняних і зарубіжних учених, що присвячені сутності духовних цінностей, зокрема, С.Анісімова, В.Бакірова, М.Головатого, С.Гончаренка, О.Дробницького, А.Здравомислова, Ю.Сурміна та ін. Основу наукового дослідження цінностей християнства складає теоретико-методологічний аналіз ролі релігійного духовного фактора в соціокультурній сфері у працях сучасних філософів і релігієзнавців А.Колодного, Л.Филипович, А.Чернія, М.Заковича, П.Яроцького, П.Сауха, В.Пашенка, В.Долі, І.Мозгового, О.Сагана, В.Єленського, В.Лубського, О.Бучми, Г.Піріг, Н.Дудар та ін.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – виявити особливості ціннісних уявлень в структурі групової свідомості студентів духовних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовні цінності входять в структуру

особистості і є смисловими структурами, що виконують орієнтаційні, оцінні і мотиваційні функції регуляції поведінки індивіда. Їх вплив визначає образ світу особистості і патерни поведінки в соціумі. На думку А.Здравомислова, світ цінностей – це, передусім, світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність до тих оцінок, у яких виявляється міра духовного багатства особистості [5]. З точки зору О.Вишневського, духовні цінності поділяються на: абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейного життя та особистого життя [2]. Інший дослідник, М.Боришевський, переконує, що систему духовних цінностей особистості утворюють ряд підсистем, а саме: 1) моральні цінності; 2) громадянські цінності; 3) світоглядні цінності; 4) екологічні цінності; 5) естетичні цінності; 6) інтелектуальні цінності; 7) валеологічні цінності [1].

На думку К.Клакхона і Ф.Стробека, особистісні цінності відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій – складних, певним чином згрупованих принципів, які надають злагожденості і спрямованості різноманітним мотивам людського мислення й діяльності в процесі розв'язання спільних людських проблем [9]. Ціннісні орієнтації є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом, завдяки їм у суспільстві формуються різного рівня мотиви і цілі людей, визначаються засоби їх забезпечення.

Багато авторів, які займаються дослідженнями цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, їх представленості в індивідуальній і груповій свідомості (як радянські і українські, так і закордонні), сходяться на тому, що визнання цінностей як реально діючих іманентних регуляторів діяльності індивіда, які впливають на поведінку незалежно від їх відображення в свідомості, не заперечує існуванню свідомих уявлень суб'єкта про власні цінності, що не співпадаються з цінностями як по змісту, так і по психологічній природі. Цей тезис вказує на той факт, що існує проблема розбіжностей між реальними цінностями і цінностями, що тільки декларуються і не набувають певного особистісного смислу для індивіда, виступаючи в якості недиференційованих в груповій свідомості суспільних норм, стереотипів та ідеалів.

Так, М.Кунявський, В.Моін і І.Попова називають чотири групи причин, якими можуть пояснюватися розбіжності між ціннісними конструктами свідомості, які тільки декларуються, і особистісними цінностями, що реально спонукають діяльність індивіда:

1) при адекватному усвідомленні і вербальному вираженні цінностей їх включення в практичну регуляцію діяльності може не статися за відсутністю можливостей реалізації, наявності в свідомості цінностей, які конкурують або суперечать існуючим цінностям;

2) реально діючі цінності не завжди адекватно усвідомлюються і вербалізуються суб'єктом в силу обмеженості його інтелектуальних можливостей, захисних механізмів і т.п.);

3) адекватно усвідомлені цінності можуть неадекватно вербально репрезентуватися в силу мовних табу та інших перешкод;

4) розбіжності можуть визначатися наявністю конкуруючих компонентів вербальної поведінки або свідомості [8].

Д.Леонтьєв розуміє під системою цінностей ціннісні уявлення [8]. Він визначає ціннісні орієнтації як усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності. Ціннісні уявлення, однак, він не зводить тільки до ціннісних орієнтацій. Він говорить про можливу класифікацію різних ціннісних уявлень, до яких крім ціннісних орієнтацій належать ціннісні стереотипи – тобто соціально прийнятні і бажані (нормативні) цінності групи чи суспільства. Ціннісні стереотипи відображають по суті очікування пропоновані людині тими чи іншими соціальними групами чи суспільством в цілому і усвідомлювані нею. У якості ще однієї категорії Д.Леонтьєв виділяє ціннісні ідеали. Зміст поняття ціннісні ідеали полягає в тому, що людина не є пасивним об'єктом власної ціннісної регуляції, а суб'єктом, що здатний оцінювати власні цінності і проектувати та екстраполювати в уяві власний рух до цінностей, що відрізняються від сьогоденних. Ціннісні ідеали, ієрархія яких характеризує цінність для людини особистісних цінностей у відволіканні від образу «Я», виступають як ідеальні кінцеві орієнтири розвитку цінностей суб'єкта (в його уявленні). При звісній умовності розподілу цінностей на зазначені групи дана класифікація відбиває спроби розглянути цінності як в єдності з конкретно-практичною діяльністю людини, так і з її ідеалами.

Структурна типологія ціннісних уявлень, запропонована Д.Леонтєвим, виступає моделлю ціннісної свідомості в феноменологічному і прогностичному аспектах. Феноменологічний аспект пов'язаний з відображенням в свідомості індивіда трьох ціннісних вимірів.

1. Ціннісний простір, елементи якого набувають особистісного смислу і виступають як усвідомлені особистісні цінності і ціннісні орієнтації, а тому характеризують індивідуальність переживання і репрезентації суб'єктом сучасності і актуальності теперішнього, його відношення із світом.

2. Другий вимір цінностей відображає представленість в свідомості індивіда соціально бажаного образу взаємодії із собою та соціальною дійсністю. Ціннісні стереотипи виражають особливості соціокультурного типу нормативної регуляції суспільних, групових і міжособистісних відносин. Цей ціннісний простір виступає показником інтегрованості індивіда чи групи в соціальну спільність, характеризує соціальну компетентність особистості і відображає ціннісний образ референтної групи в індивідуальній і груповій свідомості.

3. Третій ціннісний вимір представляє собою смисловий простір ідеальних уявлень про смисл буття людини в соціальному, індивідуальному і духовному аспектах. Цінності цього виміру репрезентують екстраполяцію образу майбутнього і загальну ціннісну спрямованість, в якій поєднуються як індивідуальні, автентичні і творчо оригінальні ідеальні проекти життя, так і соціальні «ідеальні типи», що виражають своєрідні соціально-психологічні особливості менталітету, і представляють архетипічний образ соціальної дійсності в індивідуальній та груповій свідомості.

Дослідження представленості різних видів ціннісних уявлень (ціннісні орієнтації, ціннісні стереотипи, ціннісні ідеали) в груповій свідомості студентів вищих духовних навчальних закладів було проведено із застосуванням «Методики вивчення ціннісних уявлень» Д.Леонтєва [7]. В дослідженні прийняли участь 110 студентів Українського Католицького Університету. Кожен випробуваний вибирав зі списків термінальних і інструментальних цінностей по 10 найбільш значимих для нього за такими критеріями: відповідно до власних переваг (ціннісні орієнтації); відповідно до переваг більшості людей (ціннісні стереотипи); відповідно до переваг священника і пастиря (ціннісні ідеали). Результати представлено в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Ціннісні уявлення в груповій свідомості студентів духовних ВНЗ (термінальні цінності)

Цінності	Для Вас особисто	Для більшості людей	Для священника і пастиря
Активне діяльне життя	24,32%	43,24%	13,51%
Впевненість у собі	27,03%	8,11%	37,84%
Життєва мудрість	51,35%	16,22%	75,68%
Здоров'я (фізичне і психічне)	64,86%	67,57%	45,95%
Цікава робота	5,41%	62,16%	5,41%
Краса природи і мистецтва	18,92%	18,92%	10,81%
Любов	70,27%	40,54%	70,27%
Матеріально забезпечене життя	2,70%	56,76%	2,70%
Наявність гарних і вірних друзів	54,05%	29,73%	13,51%
Суспільне визнання	8,11%	51,35%	27,03%
Пізнання	35,14%	13,51%	24,32%
Продуктивне життя	18,92%	40,54%	24,32%
Розвиток	43,24%	16,22%	45,95%
Розваги	8,11%	59,46%	0,00%
Свобода	16,22%	21,62%	8,11%
Творчість	13,51%	18,92%	10,81%
Щасливе сімейне життя	67,57%	62,16%	51,35%
Щастя інших	29,73%	10,81%	78,38%

Проаналізуємо ціннісні уявлення студентів духовних ВНЗ окремо для термінальних та інструментальних цінностей.

Ціннісні уявлення в груповій свідомості студентів духовних ВНЗ
(інструментальні цінності)

Цінності	Для Вас особисто	Для більшості людей	Для священика і пастиря
Акуратність	45,95%	8,11%	35,14%
Відповідальність	45,95%	29,73%	35,14%
Вихованість	62,16%	16,22%	59,46%
Високі запити	10,81%	18,92%	10,81%
Дисциплінованість	27,03%	24,32%	37,84%
Ефективність у справах	10,81%	24,32%	5,41%
Життєрадісність	56,76%	43,24%	24,32%
Незалежність	13,51%	24,32%	16,22%
Непримиренність до недоліків у собі й інших	5,41%	13,51%	5,41%
Освіченість	45,95%	45,95%	56,76%
Раціоналізм	18,92%	8,11%	21,62%
Самоконтроль	27,03%	16,22%	37,84%
Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів	27,03%	35,14%	8,11%
Тверда воля	16,22%	24,32%	27,03%
Терпимість	24,32%	10,81%	51,35%
Широта поглядів	24,32%	18,92%	35,14%
Чесність (правдивість, щирість)	62,16%	48,65%	75,68%
Чуйність	21,62%	27,03%	35,14%

Термінальні цінності відображають смислові установки особистості, цінності-цілі, і пов'язані насамперед із загальнолюдськими цінностями добра, краси, любові, пізнання, добробуту, щастя тощо. Ціннісні орієнтації (ЦО) студентів відображають традиційні цінності українського суспільства (домінуючі ранги зайняли: любов, сім'я, щастя, здоров'я, друзі, життєва мудрість, розвиток і пізнання), причому більший коефіцієнт ніж в ціннісних стереотипах (ЦС) і ціннісних ідеалах (ЦІ) мають цінності розвитку і пізнання (що пов'язано із навчанням).

Ціннісні стереотипи (ЦС) як нормативні, соціально бажані цінності відображають цінності сучасного українського суспільства як транзитивного, в якому присутні цінності традиційні (здоров'я, сім'я, друзі), матеріалістичні (матеріальна забезпеченість, цікава робота, суспільне визнання) і цінності постіндустріального суспільства (гедоністичні цінності – свобода, розваги, творчість). В загалі, переважають цінності матеріалістичної і гедоністичної спрямованості. Слід зазначити, що ціннісні стереотипи студентів духовних ВНЗ досить високо корелюють із ціннісними орієнтаціями студентської молоді взагалі. Як зазначає О.Гаженко, для студентської молоді ця група цінностей є найбільш конфліктогенною – з одного боку, це пошук своєї індивідуальності, самовираз, в якійсь мірі протест проти суспільних норм і ідеалів, а з іншого – подальший процес соціалізації так включення до соціальних спільнот, а тому й прийняття цінностей суспільства [3]. Отже, ціннісні стереотипи відображають тенденцію прийняття студентською молоддю вибору смислу свого життя, життєвих принципів і образу існування в соціальній спільноті – тобто процес самовизначення як подолання протиріч між соціальним та індивідуальним.

Ціннісні ідеали (ЦІ) як цінності священнослужителя і пастиря відображають в груповій свідомості традиційні християнські цінності альтруїстичної спрямованості (любов, щастя інших, життєва мудрість, сім'я, здоров'я, розвиток). Більший показник в порівнянні з ЦО і ЦС мають такі цінності як любов, мудрість, щастя інших, найменший – матеріалістичні та гедоністичні цінності (робота, добробут, свобода, розваги). Слід відзначити, що система ціннісних ідеалів, на наш погляд, досить близька до морального ідеалу священнослужителя.

Результати кореляційного аналізу свідчать про те, що найбільш схожими є термінальні ціннісні орієнтації і ціннісні ідеали в груповій свідомості студентів духовних ВНЗ ($p = 0,70$), в

той час як ціннісні стереотипи не корелюють ні з ціннісними орієнтаціями ($r = -0,01$), ні з ціннісними ідеалами ($r = -0,26$). На нашу думку, такі тенденції пов'язані із специфікою експериментальної вибірки. Студенти духовних ВНЗ – майбутні священнослужителі (як свідчать результати дослідження, 70% вже вирішили після закінчення навчання прийняти сан і посвятити себе церковному служінню), тому їх ціннісні ідеали виступають як екстраполяція усвідомлених ціннісних орієнтацій, як мета ціннісного і морального розвитку їх особистості. Взагалі, на архетипічному рівні можна зазначити, що ціннісні орієнтації студентів – це образ «семинариста, послушника», ціннісні стереотипи – образ «обивателя, мирянина», а ціннісні ідеали – відображення образу «мудрого священника».

Інструментальні цінності представляють власне цілі-засоби для досягнення життєвих цілей, відображаючи найбільш прийнятні для цього риси і якості особистості. Ціннісні орієнтації студентів відображають традиційні цінності українського суспільства морально-етичної спрямованості, оптимістичного світосприйняття та позитивного емоційного ставлення до навколишнього світу [4; 6] (домінуючі ранги зайняли: чесність, освіченість, вихованість, життєрадісність, акуратність, відповідальність), причому більші показники ніж в ЦС і ЦІ мають життєрадісність, акуратність і відповідальність.

Ціннісні стереотипи представляють образ оптимістично спрямованої особистості (чесність, освіченість, життєрадісність, сміливість у відстоюванні власної думки, відповідальність), а високі показники цінностей «ефективність в справах, незалежність, тверда воля» вказують на образ соціально та економічно успішної людини, адаптованої до західної ціннісної системи лібералізму.

Ціннісні ідеали представляють психологічний образ священнослужителя (домінуючі цінності – чесність, вихованість, освіченість, терпимість до недоліків інших, самоконтроль, широта поглядів, чуйність), який поєднує морально-етичну і оптимістичну спрямованість особистості, толерантність («не засуджуй, і не засуджений будеш») і вольові якості.

Результати кореляційного аналізу свідчать про те, що найбільш схожими є інструментальні ціннісні орієнтації і ціннісні ідеали в груповій свідомості студентів духовних ВНЗ ($r = 0,73$), між ціннісними орієнтаціями і ціннісними стереотипами коефіцієнт кореляції не значний ($r = 0,48$), а між ціннісними стереотипами і ціннісними ідеалами ще менший ($r = 0,29$), але не відсутній, що свідчить про слабку диференціацію інструментальних ціннісних уявлень в груповій свідомості студентів духовних ВНЗ. На архетипічному рівні інструментальні ціннісні уявлення схожі з образами «послушника», «обивателя», «священника».

Висновки з даного дослідження. Отже, структура цінностей студентів духовних ВНЗ має певні особливості, які пов'язані із сталою мотивацією подальшого церковного служіння, про що свідчить велика кількість студентів які бажають прийняти священний сан. Тому аксіологічні орієнтації студентів схожі з їх ціннісними ідеалами як екстрапольованого морально-етичного образу священника і пастиря, відображаючи архетипічний образ послушника і священника, духівника.

В якості актуальних і перспективних досліджень було б доцільним провести порівняльний аналіз аксіологічних уявлень студентів духовних вищих навчальних закладів і священнослужителів, а також священнослужителів різних християнських конфесій.

Література

1. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М.Боришевський // Цінності освіти і виховання : наук.- метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: АПН України, 1997. – С. 21-25.
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О.Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
3. Гаженко О.П. Система цінностей і життєвий стиль студентської молоді / О.П. Гаженко // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – №12 – С.54-58.
4. Гнатенко П.І. Український національний характер / Гнатенко П.І. – К.: «ДОК-К», 1997. – 116 с.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
6. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 708-718.

7. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций личности / Леонтьев Д.А. – М.: Смысл, 1992. – 46 с.
8. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени / Д.А. Леонтьев // Психологическое обозрение. – 1998. – №1. – С. 36-51.
9. Kluckhohn C. Variations in value orientation / C. Kluckhohn, F.L. Strodtbeck. – Evanston, IL: Row Peterson, 1961. – 532 p.

Vasyl Popovych

The axiological submissions in student's group consciousness of higher spiritual educational establishments

In the article the problem of structural and substantial features of axiological consciousness of the youth which chose a way of church service – students of the highest spiritual educational institutions is staticized. Considering axiological consciousness as a system of axiological representations (axiological orientations, axiological stereotypes, axiological ideals), in the article are analyzed phenomenological representation of axiological group consciousness of the studying youth in spiritual higher education institutions. The questions of religious spirituality, Christian ethics, influence of Christianity on modern morals of society are revealed. The author allocated a religious and axiological perspective as such which has independent scientific value, and also comprehension of Christian values, understanding and an explanation of their essence, definition of the main characteristics and forms of existence, structural levels of the organization and regularities of development.

Keywords: value, spiritual wealth, axiological representations, axiological consciousness, axiological orientations, axiological stereotypes, axiological ideals.

Надійшла до редакції 11.03.2015 р.